

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
кафедра соціальної педагогіки та корекційної освіти

«До захисту допускаю»
завідувач кафедри соціальної педагогіки
та корекційної освіти,
доктор педагогічних наук, професор
_____ Тетяна ЛОГВИНЕНКО
« » _____ 2025 р.

РОБОТА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ПРИЙОМНИМИ СІМ'ЯМИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Спеціальність 23 «Соціальна робота»

Освітня програма: «Соціальна педагогіка»

Магістерська робота

на здобуття кваліфікації – Магістр соціальної роботи за спеціалізацією
«Соціальна педагогіка»

Автор роботи Подляшецький Віталій Ігорович _____
підпис

**Науковий керівник кандидат педагог. наук,
доцент Гриник Ігор Миронович** _____
підпис

Дрогобич, 2025

Захист кваліфікаційної магістерської роботи

Робота соціального педагога з прийомними сім'ями: вітчизняний та зарубіжний досвід

Оцінка за стобальною шкалою: _____

Оцінка за національною чотирибальною шкалою: _____

Коротка мотивація захисту:

_____ **Голова ЕК** _____
дата підпис прізвище, ім'я

Секретар ЕК _____
підпис прізвище, ім'я

АНОТАЦІЯ

Магістерська робота присвячена актуальній на сьогодні проблемі – особливостям соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями в Україні та за кордоном. Теоретична значущість дослідження полягає в систематизації та узагальненні знань про соціально-педагогічну роботу з прийомними сім'ями. Проаналізовано та здійснено порівняння вітчизняних та зарубіжних теоретичних підходів до роботи з прийомними сім'ями, виявлено їхні сильні та слабкі сторони. Сформовано цілісне уявлення про роль соціального педагога як ключового фахівця, який допомагає прийомним сім'ям у процесі адаптації та виховання. Практична значущість роботи полягає в її конкретних рекомендаціях та можливостях для імплементації. Результати дослідження можуть бути використані у діяльності соціальних педагогів, розроблені практичні рекомендації, форми та методи роботи можуть стати основою для вдосконалення їхньої щоденної практики. Матеріали роботи можуть бути використані в навчальних програмах для студентів, які навчаються за освітніми програмами «Соціальна педагогіка» та «Соціальна робота», а також на курсах підвищення кваліфікації. Висновки та пропозиції можуть бути враховані органами опіки та піклування, центрами соціальних служб при плануванні та організації роботи з прийомними сім'ями. Результати дослідження можуть бути підставою для вдосконалення нормативно-правової бази, що регулює діяльність прийомних сімей та роботу соціальних педагогів.

SUMMARY

The master's thesis is devoted to the current problem - the peculiarities of socio-pedagogical work with foster families in Ukraine and abroad. The theoretical significance of the study lies in the systematization and generalization of knowledge about socio-pedagogical work with foster families. The analysis and comparison of domestic and foreign theoretical approaches to working with foster families were carried out, their strengths and weaknesses were identified. A holistic view of the role of a social educator as a key specialist who helps foster families in the process of adaptation and upbringing was formed. The practical significance of the work is expressed in its specific recommendations and possibilities for implementation. The results of the study can be used in the activities of social educators, practical recommendations have been developed, forms and methods of work can become the basis for improving their daily practice. The materials of the work can be used in curricula for students studying under the educational programs "Social Pedagogy" and "Social Work", as well as in advanced training courses. The conclusions and suggestions can be taken into account by guardianship and trusteeship bodies, social service centers when planning and organizing work with foster families. The results of the study can be the basis for improving the regulatory framework that regulates the activities of foster families and the work of social educators.

Зміст

Вступ.....	5
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади роботи соціального педагога з прийомними сім'ями.....	8
1.1. Поняття та сутність прийомної сім'ї як форми сімейного виховання.....	8
1.2. Роль та функції соціального педагога в системі соціальної підтримки сімей.....	12
1.3. Основні теоретичні підходи до соціально-педагогічної роботи з сім'єю.....	15
Висновки до розділу 1.....	19
Розділ 2. Аналіз вітчизняного досвіду роботи соціального педагога з прийомними сім'ями.....	20
2.1. Нормативно-правова база соціально-педагогічної роботи в Україні.....	20
2.2. Форми та методи роботи соціального педагога з прийомними сім'ями в українській практиці.....	23
2.3. Проблеми та перспективи розвитку соціально-педагогічної роботи в Україні.....	27
Висновки до розділу 2.....	31
Розділ 3. Досвід зарубіжних країн у роботі соціального педагога з прийомними сім'ями.....	33
3.1. Загальна характеристика моделей соціально-педагогічної підтримки прийомних сімей у зарубіжних країнах.....	33
3.2. Інноваційні форми та методи роботи з прийомними сім'ями за кордоном.....	37
3.3. Можливості імплементації зарубіжного досвіду соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями в українську практику.....	40
Висновки до розділу 3.....	43
Висновки.....	45
Список використаних джерел.....	49

Вступ

Актуальність дослідження «Робота соціального педагога з прийомними сім'ями: вітчизняний та зарубіжний досвід» зумовлена низкою суспільних, соціально-педагогічних та науково-теоретичних чинників, що обумовлюють необхідність глибокого осмислення та вдосконалення системи сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. На сучасному етапі розвитку українського суспільства, в умовах повномасштабної війни, проблема захисту прав та інтересів дитини, яка залишилася без батьківської опіки, набула особливої гостроти.

Одним із пріоритетних напрямів державної політики у сфері дитинства є деінституціалізація, тобто перехід від інтернатних закладів до сімейних форм виховання. Саме прийомна сім'я розглядається як оптимальна модель, що забезпечує дитині можливість зростати в умовах сімейного тепла, стабільності та любові, що є критично важливим для її повноцінного фізичного, психічного та соціального розвитку. Проте, функціонування прийомних сімей пов'язане зі значними труднощами: від необхідності адаптації всіх членів родини до нової ситуації та подолання психологічних травм дитини, до вирішення соціальних, побутових та освітніх проблем. Це зумовлює потребу у кваліфікованому соціально-педагогічному супроводі, спрямованому на підтримку та розвиток прийомних сімей.

На жаль, в Україні система такої підтримки все ще перебуває на етапі становлення. Попри наявність законодавчої бази, існують значні прогалини у практичній реалізації соціально-педагогічного супроводу. Зокрема, бракує уніфікованих методик роботи з прийомними сім'ями, недостатньо уваги приділяється професійній підготовці та супервізії соціальних педагогів, які працюють із цією категорією сімей. Це призводить до того, що багато прийомних сімей стикаються з проблемами наодинці, що може призвести до їхнього розпаду та повторного травмування дитини.

Актуальність дослідження посилюється також міжнародним контекстом. Багато розвинених країн мають значний досвід у сфері сімейного виховання та

підтримки прийомних сімей, який формувався протягом десятиліть. Зарубіжна практика демонструє високу ефективність інноваційних моделей, що включають індивідуалізований підхід до кожної сім'ї та дитини; системи наставництва та взаємопідтримки; спеціалізовані тренінги для прийомних батьків; мультидисциплінарні команди, що включають психологів, юристів, соціальних працівників, медичних фахівців та педагогів.

Аналіз цього досвіду дозволить виявити найбільш успішні та дієві методи, які можуть бути адаптовані та імplementовані в українську практику. Особливо цінним є досвід країн, що пережили схожі соціальні потрясіння або мають схожі виклики, що постають перед їхніми родинами.

Таким чином, наукова новизна та практична цінність дослідження полягає в:

- систематизації та узагальненні наявних знань про форми та методи роботи соціального педагога з прийомними сім'ями в Україні, враховуючи сучасні реалії та виклики;
- проведенні компаративного аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду, що дозволить виявити не лише відмінності, а й спільні підходи, які можуть бути ефективно застосовані;
- обґрунтуванні необхідності вдосконалення існуючої системи соціально-педагогічного супроводу в Україні;
- розробці конкретних рекомендацій для соціальних педагогів, спрямованих на підвищення ефективності їхньої роботи, що, в кінцевому підсумку, сприятиме зміцненню прийомних сімей, захисту прав дитини та її гармонійному розвитку.

Хоч в останні роки спостерігається зростання інтересу до теми соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями в Україні, ступінь наукової розробки проблеми роботи є відносно невисоким, зокрема в частині використання закордонного досвіду.

Українські науковці, що досліджують сімейні форми виховання, зазвичай зосереджуються на теоретичних та правових аспектах їхнього функціонування.

Серед провідних дослідників у цій царині варто відзначити І. Д. Звереву та Г. М. Лактіонову – авторів, які фундаментально розробляли питання соціальної роботи в Україні, включаючи роботу з сім'ями, що опинилися в складних життєвих обставинах, та сімейні форми виховання. Їхні праці заклали основу для розуміння соціальної роботи як професійної діяльності. Т. В. Семигіна свої наукові пошуки присвятила вивченню соціальної роботи в контексті реформування системи соціальних послуг, що безпосередньо стосується й роботи з прийомними сім'ями. Ю. П. Харченко аналізує механізми функціонування сімейних форм виховання та їхню ефективність.

Другий напрямок зосереджений на ролі соціального педагога в системі соціального супроводу. Проблеми роботи з сім'єю розглядаються в працях А. Й. Капської, яка досліджує теоретичні основи соціальної педагогіки та особливості роботи соціального педагога з сім'ями різних категорій; О. В. Безпалько, котра вивчає технології соціально-педагогічної роботи, її форми та методи. Її роботи є цінними для розуміння практичних аспектів діяльності соціального педагога.

Аналіз закордонного досвіду часто проводиться в контексті порівняльних досліджень. Серед авторів, які звертаються до цієї проблематики варто зазначити Г. М. Лактіонову та Т. В. Семигіну, які у своїх працях періодично аналізують міжнародні моделі соціальної роботи. Г.М. Бевз розглядає сімейні форми опіки, а також аналізує системи державної опіки над дітьми в різних країнах, зокрема Європі, і можливості їх імплементації в Україні.

Однак, незважаючи на наявні дослідження, цілісний та глибокий компаративний аналіз саме роботи соціального педагога з прийомними сім'ями, що поєднував би теоретичні, методичні та практичні аспекти вітчизняного та закордонного досвіду, залишається недостатньо розробленим. Відсутність узагальнених методик, адаптованих до українських реалій, підкреслює актуальність нашого дослідження та його наукову новизну.

Об'єкт дослідження: процес соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями.

Предмет дослідження: Зміст, форми та методи роботи соціального педагога з прийомними сім'ями в Україні та за кордоном.

Мета дослідження: на основі аналізу вітчизняного та закордонного досвіду визначити ефективні форми та методи роботи соціального педагога з прийомними сім'ями, запропонувати можливості їх впровадження в Україні.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до поняття «прийомна сім'я» та сутності соціально-педагогічної роботи з нею.
2. Вивчити нормативно-правову базу та охарактеризувати особливості роботи соціального педагога з прийомними сім'ями в Україні.
3. Здійснити аналіз форм та методів роботи соціального педагога з прийомними сім'ями в українській практиці.
4. Проаналізувати та узагальнити закордонний досвід соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями.
5. Запропонувати можливості імплементації закордонного досвіду соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями в українську практику.

Загалом, актуальність роботи полягає у тому, що її результати сприятимуть вирішенню однієї з найважливіших соціальних проблем сучасної України – забезпечення щасливого дитинства кожній дитині, яка опинилася в складних життєвих обставинах, через надання їй можливості зростати в люблячій та підтримуючій сімейній атмосфері.

Магістерська робота складається зі вступу, основної частини, яка містить три розділи, висновків та списку використаних джерел.

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади роботи соціального педагога з прийомними сім'ями

1.1. Поняття та сутність прийомної сім'ї як форми сімейного виховання

Проблема сирітства виходить далеко за рамки лише відсутності біологічних батьків. Це явище включає соціальне сирітство, коли батьки живі, але не виконують своїх обов'язків. За даними Міністерства соціальної політики України, більшість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є саме соціальними сиротами. Це є прямим наслідком складних життєвих обставин, з якими стикаються родини, включаючи бідність, безробіття, алкоголізм, наркоманію, насильство та, в умовах війни, вимушене переселення та загибель.

Перебування дитини в інтернатних закладах, попри всі зусилля персоналу, не може повноцінно замінити сімейне виховання. Це призводить до низки негативних наслідків, відомих у науці як «інституціоналізація» або «синдром сирітства». Діти в таких закладах часто страждають від недостатньої уваги, відсутності стабільних емоційних зв'язків. Це може призводити до затримки психомоторного розвитку, емоційної холодності, агресії, тривожності та труднощів у формуванні прив'язаності. Виховання у закритій системі не готує дитину до реального життя. Вона не засвоює базових соціальних навичок, необхідних для самостійного життя: ведення домашнього господарства, планування бюджету, побудови здорових стосунків. Після випуску з інтернату такі діти часто опиняються в групі ризику, стаючи жертвами або учасниками злочинів, або не можуть інтегруватися в суспільство. Відсутність індивідуалізованої уваги може формувати залежну, несамостійну особистість, нездатну приймати рішення та нести відповідальність за своє життя.

Саме тому перехід до сімейних форм виховання, і зокрема до прийомних сімей, є не просто бажаним, а життєво необхідним для забезпечення прав дитини на гідне життя та розвиток. Цей підхід ґрунтується на кількох ключових принципах:

Принцип пріоритету сім'ї. Міжнародне законодавство, зокрема Конвенція ООН про права дитини, закладає принцип пріоритету сімейного виховання. Держава зобов'язана створити умови, за яких кожна дитина, яка залишилася без батьківського піклування, буде влаштована в сімейне середовище.

Індивідуалізація виховання. На відміну від інтернату, сім'я надає дитині унікальну можливість отримати індивідуалізовану увагу, що дозволяє враховувати її потреби, особливості характеру та інтереси. Це сприяє розкриттю її потенціалу, формуванню адекватної самооцінки та позитивного світогляду.

Соціалізація та інтеграція. Сім'я є первинним інститутом соціалізації. Перебуваючи в сім'ї, дитина вчиться взаємодіяти з різними людьми, вирішувати конфлікти, засвоює соціальні норми та цінності. Це готує її до успішної інтеграції в суспільство, уникнення маргіналізації та формування власної сім'ї у майбутньому.

Емоційна реабілітація. Для дитини, яка пережила травму, сім'я є середовищем, де вона може відновити почуття безпеки, довіри та прив'язаності. Це є основою для подолання психологічних травм та формування здорової, зрілої особистості.

Таким чином, впровадження та підтримка сімейних форм виховання є ключовим стратегічним завданням для держави. Це не лише моральний обов'язок, а й ефективна інвестиція в майбутнє, адже здорова, щаслива дитина, що виховується в сім'ї, є запорукою сильного та стабільного суспільства.

Проблема влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є однією з найгостріших соціальних проблем, вирішення якої набуло особливого значення в контексті реформування системи захисту дитинства в Україні. У цьому процесі ключова роль відводиться деінституціалізації – переходу від утримання дітей у державних інтернатних закладах до виховання в сімейному оточенні. Саме прийомна сім'я розглядається як одна з найбільш ефективних форм сімейного виховання, що дозволяє забезпечити дитині право на повноцінне життя та розвиток у люблячому родинному колі.

Аналіз наукової літератури свідчить, що категорія «прийомна сім'я» є багатоаспектною та трактується різними дослідниками з позицій юриспруденції, соціології, психології та педагогіки. Згідно із Законом України «Про охорону дитинства» та Сімейним кодексом України, прийомна сім'я визначається як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які беруться на виховання та спільне проживання сім'єю, що добровільно виявила бажання надати їм таку турботу. Це визначення підкреслює її правовий статус, що відрізняє прийомну сім'ю від інших форм влаштування, зокрема опіки чи піклування, де правовий зв'язок з дитиною є іншим.

Сутність прийомної сім'ї полягає у відтворенні природного середовища для розвитку дитини, що базується на суспільно-договірних відносинах між прийомними батьками та державою. На відміну від біологічної сім'ї, прийомна сім'я створюється за рішенням уповноваженого органу, а її функціонування підтримується фінансово та соціально з боку держави. Це забезпечує певний рівень стабільності та захисту, але водночас накладає на батьків додаткові зобов'язання та відповідальність.

З психологічної точки зору, як зауважує О.В. Безпалько, прийомна сім'я є потужним механізмом психологічної реабілітації дитини. Діти, які потрапляють у такі сім'ї, часто мають досвід травматичних подій, відсутність стабільності та прив'язаності. Прийомна сім'я створює умови для формування надійних емоційних зв'язків, подолання травм та розвитку почуття безпеки [6]. Цей аспект є критично важливим, оскільки саме сімейне оточення дозволяє компенсувати дефіцит батьківської любові та турботи, що є фундаментом для формування особистості. Однак, цей процес вимагає від прийомних батьків не лише щирого бажання, а й високого рівня психологічної зрілості, емпатії та готовності працювати над проблемами дитини.

Педагогічна сутність прийомної сім'ї полягає в її здатності реалізувати виховний потенціал, який не може бути повноцінно відтворений в інституційному закладі. Як стверджує А.Й. Капська, прийомна сім'я надає дитині можливість отримати індивідуалізовану увагу, що сприяє її гармонійному

розвитку, соціалізації та підготовці до самостійного життя [12]. Тут дитина вчиться соціальним нормам, моделям поведінки, засвоює сімейні цінності та здобуває практичні навички, необхідні для інтеграції в суспільство. Проте, як зазначають дослідники, для ефективної реалізації цього потенціалу необхідний кваліфікований соціально-педагогічний супровід, який допомагає батькам у вирішенні педагогічних завдань та подоланні труднощів у вихованні.

Важливо зазначити, що прийомна сім'я не є постійною формою влаштування до повноліття. Зазвичай, дитина перебуває в прийомній сім'ї до моменту її всиновлення або до досягнення повноліття. Це відрізняє її від дитячого будинку сімейного типу (ДБСТ), який створюється на більш тривалий термін для виховання більшої кількості дітей. Ця відмінність підкреслює, що прийомна сім'я є тимчасовою формою влаштування, яка має на меті надати дитині стабільне середовище до прийняття подальшого рішення щодо її долі.

Таким чином, прийомна сім'я є складною соціально-педагогічною категорією, що поєднує в собі юридичні, психологічні та виховні аспекти. Її сутність полягає не лише у формальному наданні дитині-сироті нового місця проживання, а й у створенні повноцінного сімейного середовища, що сприяє її реабілітації, соціалізації та гармонійному розвитку. Ефективне функціонування прийомної сім'ї залежить від багатьох чинників, включаючи готовність батьків, а також якість та обсяг соціально-педагогічного супроводу з боку держави. Вивчення цих аспектів є критично важливим для подальшого вдосконалення системи сімейного влаштування в Україні.

1.2. Роль та функції соціального педагога в системі соціальної підтримки сімей

Соціальна підтримка сім'ї є однією з ключових сфер соціально-педагогічної діяльності, особливо в умовах сучасних суспільних трансформацій та кризових явищ. Центральною фігурою в цій системі є соціальний педагог, чия діяльність спрямована на гармонізацію сімейних стосунків, профілактику сімейного неблагополуччя та забезпечення сприятливих умов для розвитку

дитини. На відміну від соціального працівника, який фокусується на наданні матеріальних, правових та інших соціальних послуг, соціальний педагог працює на межі педагогіки та соціальної роботи, акцентуючи увагу на виховному потенціалі сім'ї та її здатності до саморозвитку.

Науковці, що досліджують цю проблематику, визначають роль соціального педагога як багатогранну. А.Й. Капська розглядає його як фахівця, який «діагностує, коригує, реабілітує, соціалізує та виховує особистість» [12]. У контексті роботи з сім'єю, ця роль набуває особливого значення, оскільки вона спрямована на роботу не з окремим індивідом, а з усією сімейною системою. Соціальний педагог виступає як посередник між сім'єю та іншими соціальними інститутами (школою, медичними закладами, органами соціального захисту), забезпечуючи їх ефективну взаємодію.

Проаналізуємо основні функції соціального педагога у роботі з сім'єю. Аналіз вітчизняних наукових досліджень у цій царині дає підстави констатувати, що діяльність соціального педагога у системі соціальної підтримки сімей реалізується через виконання низки ключових функцій:

- *Діагностична функція.* Ця функція є відправною точкою роботи. Вона включає вивчення соціально-педагогічної ситуації в сім'ї, виявлення її потреб, проблем та ресурсів. Діагностика проводиться за допомогою різних методів: бесіди, спостереження, анкетування, аналізу документів, соціально-педагогічного патронажу. Метою є не лише виявлення деструктивних факторів, а й ідентифікація сильних сторін сім'ї, її потенціалу для самопомоги. Як зазначає О.В. Безпалько, якісна діагностика дозволяє уникнути шаблонних рішень та розробити індивідуальну програму роботи з сім'єю [6].

- *Прогностична функція.* На основі діагностичних даних соціальний педагог прогнозує можливий розвиток ситуації в сім'ї. Він оцінює ризики погіршення її стану та ймовірність позитивних змін. Це дозволяє розробити стратегію превентивних заходів, спрямованих на запобігання кризовим ситуаціям, і допомагає у плануванні довгострокового супроводу.

- *Консультативна функція.* Соціальний педагог надає членам сім'ї консультації з широкого кола питань: виховання дітей, права та обов'язки, отримання соціальних послуг та пільг. Консультування може бути як індивідуальним, так і груповим. Воно допомагає батькам усвідомити свої проблеми та знайти шляхи їх вирішення.

- *Корекційно-реабілітаційна функція.* Ця функція передбачає допомогу сім'ї у подоланні вже існуючих проблем. Соціальний педагог працює з сім'єю над корекцією девіантної поведінки, налагодженням внутрішньосімейних стосунків, подоланням наслідків психологічних травм. Це може включати індивідуальні та групові корекційні заняття, тренінги, а також перенаправлення до інших фахівців (психолога, юриста, медика).

- *Захисна функція.* Соціальний педагог виступає на захист прав та інтересів дитини. Він може ініціювати звернення до органів опіки та піклування, поліції, суду у випадках насильства, ігнорування потреб дитини або інших форм жорстокого поводження. Ця функція є критично важливою у ситуаціях, коли дитина перебуває в небезпеці.

- *Організаційна функція.* Соціальний педагог організовує діяльність, спрямовану на надання допомоги сім'ї: залучає волонтерів, координує роботу різних служб, сприяє організації дозвілля для дітей. Він може організовувати клуби для прийомних батьків, групи підтримки, семінари, що допомагають сім'ям обмінюватися досвідом та отримувати необхідну інформацію.

У цьому контексті роль соціального педагога в роботі з прийомними сім'ями є особливо актуальною. Робота з прийомними сім'ями має свою специфіку, що обумовлює особливий характер ролі та функцій соціального педагога. На відміну від роботи з біологічною сім'єю, тут соціальний педагог здійснює не лише корекцію, а й професійний супровід, який починається ще до моменту влаштування дитини.

- *Навчально-просвітницька робота.* Соціальний педагог бере участь у процесі підготовки кандидатів у прийомні батьки, проводячи з ними спеціальні тренінги. Ці тренінги спрямовані на формування уявлень про психологічні

особливості дітей-сиріт, юридичні аспекти влаштування, а також на розвиток навичок виховання, подолання конфліктів та емоційної стійкості.

- *Адаптаційний супровід.* Після влаштування дитини у сім'ю, соціальний педагог здійснює супровід на етапі адаптації. Цей період є найбільш кризовим, оскільки як дитина, так і прийомні батьки переживають значний стрес. Соціальний педагог допомагає налагодити контакт між членами родини, вирішити перші конфлікти, консультує батьків щодо поведінки дитини та її емоційного стану.

- *Моніторинг та оцінка.* Соціальний педагог регулярно відвідує прийомну сім'ю, оцінюючи динаміку її розвитку, стан дитини, ефективність батьківського виховання. Це дозволяє вчасно виявити потенційні проблеми та запобігти кризовим ситуаціям, аж до запобігання розпаду сім'ї та повернення дитини до інституційного закладу.

- *Координаційна роль.* У системі прийомних сімей соціальний педагог є ключовим координатором, який налагоджує взаємодію між прийомною сім'єю, школою, медичними закладами, психологами та іншими фахівцями. Він забезпечує, щоб дитина отримувала всі необхідні освітні, медичні та соціальні послуги.

Таким чином, роль соціального педагога у системі соціальної підтримки сімей є багатогранною та надзвичайно відповідальною. Його діяльність спрямована не лише на надання допомоги, а й на розкриття внутрішніх ресурсів сім'ї, її посилення та забезпечення щасливого дитинства кожній дитині. Ефективність цієї роботи значною мірою залежить від професійної компетентності соціального педагога, його здатності до емпатії, гнучкості та вміння знаходити індивідуальні підходи до кожної родини.

1.3. Основні теоретичні підходи до соціально-педагогічної роботи з сім'єю

Ефективність соціально-педагогічної роботи з сім'єю значною мірою залежить від її теоретичного обґрунтування. Сучасна наука пропонує низку

підходів, які дозволяють не лише пояснити феномен сімейного функціонування, а й розробити дієві технології втручання та підтримки. Аналіз наукової літератури свідчить, що в роботі з сім'єю найчастіше застосовуються системний, особистісно-орієнтований, ресурсний та компетентнісний підходи. Кожен з них має свої особливості та переваги.

Системний підхід. Системний підхід є одним із найбільш фундаментальних у роботі з сім'єю. Його сутність полягає у розгляді сім'ї як цілісної, самоорганізованої системи, що складається з взаємопов'язаних елементів (членів сім'ї). Як зазначає І. Д. Зверєва, проблеми одного члена сім'ї є, як правило, відображенням дисфункції всієї системи [36]. Відповідно, соціально-педагогічний вплив має бути спрямований не на окремого індивіда, а на всю сім'ю, з метою корекції її внутрішніх взаємозв'язків та налагодження її функціонування.

Ключовими принципами системного підходу є: принцип цілісності, принцип ієрархії, принцип зворотної реакції, принцип відкритості/закритості.

Принцип цілісності. Сім'я – це більше, ніж просто споріднені люди, це унікальна соціальна система, яка забезпечує підтримку, любов та безпеку, а також є першим середовищем для формування особистості. Це спільне життя, спільний побут, взаємні права та обов'язки, де відбувається обмін емоціями та де можна поділитися радістю і сумом. Важливо враховувати не лише індивідуальні проблеми, а й характер взаємодії між членами родини.

Принцип ієрархії. У сім'ї існує певна ієрархія (наприклад, відносини між батьками та дітьми). Порушення ієрархії може призводити до конфліктів та дестабілізації.

Принцип зворотної реакції. Будь-яка зміна у поведінці одного члена сім'ї викликає зворотну реакцію в інших, що створює так зване «коло причинності».

Принцип відкритості/закритості. Сім'я, як система, взаємодіє із зовнішнім середовищем (школа, друзі, родичі). Ступінь відкритості може впливати на її здатність адаптуватися до змін.

Соціальний педагог, використовуючи системний підхід, аналізує сімейні ролі, комунікативні патерни, правила та межі, що існують у родині. Мета – допомогти сім'ї усвідомити свої дисфункціональні патерни та навчити її самостійно вирішувати проблеми.

Особистісно-орієнтований підхід. Особистісно-орієнтований підхід ґрунтується на ідеях гуманістичної психології та педагогіки. Його основний принцип – це повага до особистості кожного члена сім'ї та визнання його права на самовизначення. Як зазначають Т. В. Семигіна [23] та Г. М. Лактіонова [16], соціальний педагог, застосовуючи цей підхід, не нав'язує готові рішення, а створює умови для самостійного вибору та розвитку.

Ключові принципи особистісно-орієнтованого підходу: безумовне прийняття (прийняття особистості клієнта (члена сім'ї) таким, яким він є, без осуду); емпатія (здатність розуміти та відчувати емоції іншого, що є основою для побудови довірливих стосунків); активна підтримка (створення атмосфери, в якій клієнт відчуває підтримку та безпеку для розкриття свого потенціалу); суб'єкт-суб'єктні відносини (соціальний педагог виступає не як «експерт», а як партнер, який разом із сім'єю шукає шляхи вирішення проблем).

В контексті роботи з прийомною сім'єю, цей підхід є особливо актуальним, оскільки він дозволяє працювати з травматичним досвідом дитини та допомогти їй сформувати позитивне уявлення про себе.

Ресурсний підхід. Ресурсний підхід фокусується не на проблемах сім'ї, а на її внутрішніх та зовнішніх ресурсах. Замість того, щоб аналізувати, що «не так», соціальний педагог допомагає сім'ї виявити та мобілізувати свої сильні сторони. Цей підхід є позитивним та орієнтованим на результат. Ключові принципи ресурсного підходу: виявлення ресурсів (ресурсами можуть бути внутрішні (особистісні якості членів сім'ї (стійкість, оптимізм), їхні навички, таланти) та зовнішні (підтримка родичів, друзів, державних установ, громадських організацій, фінансова стабільність)).

Соціальний педагог допомагає сім'ї навчитися ефективно використовувати свої ресурси для подолання труднощів. Сприяє формуванню

«компетенції виживання» - допомагає сім'ї у розвитку навичок, що дозволяють їй успішно справлятися з кризовими ситуаціями. Застосування ресурсного підходу у роботі з прийомними сім'ями дозволяє змістити акцент із «проблемної» сім'ї на «сильну», яка здатна до самодопомоги.

Компетентнісний підхід. Компетентнісний підхід зосереджений на формуванні у членів сім'ї ключових компетентностей, необхідних для успішного функціонування. Це не просто набуття знань, а здатність їх ефективно застосовувати в реальних життєвих ситуаціях. Ключові компетентності, що формуються у процесі компетентнісного підходу: соціальна компетентність – вміння спілкуватися, вирішувати конфлікти, будувати здорові стосунки; психологічна компетентність – вміння розуміти свої емоції та емоції інших, справлятися зі стресом; педагогічна компетентність – вміння виховувати дітей, застосовувати ефективні виховні методи; інформаційно-комунікативна компетентність – вміння користуватися інформаційними ресурсами для отримання допомоги.

Соціальний педагог, використовуючи цей підхід, виступає як наставник, який допомагає сім'ї розвинути необхідні навички. Це може бути реалізовано через тренінги, семінари, майстер-класи.

Усі перераховані теоретичні підходи не виключають, а доповнюють один одного. У сучасній соціально-педагогічній роботі з сім'єю доцільно використовувати інтегрований підхід, що поєднує сильні сторони кожного. Системний підхід допомагає зрозуміти загальну картину, особистісно-орієнтований забезпечує гуманність, ресурсний акцентує увагу на сильних сторонах, а компетентнісний дає конкретні інструменти для розвитку. Такий комплексний підхід є найбільш ефективним для роботи з прийомними сім'ями, оскільки він дозволяє працювати не лише з їхніми проблемами, а й з їхнім потенціалом.

Висновки до Розділу 1.

Проведений теоретичний аналіз дослідження заклав фундаментальні основи для розуміння сутності, ролі та теоретичного обґрунтування соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями, що стало методологічною базою всього дослідження.

Визначено, що прийомна сім'я є не просто формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а складною соціально-педагогічною системою, що функціонує на основі суспільно-договірних відносин з державою. Її ключова сутність полягає у створенні терапевтичного та розвиваючого середовища для дитини, що має травматичний досвід, забезпечуючи її психологічну реабілітацію та соціалізацію. Необхідність впровадження сімейних форм виховання обґрунтована проблемою соціального сирітства та доведеною деструктивністю інституціоналізації для повноцінного розвитку особистості дитини.

Соціальний педагог визначений як ключовий фахівець у системі підтримки прийомних сімей. Він виступає як посередник, координатор та наставник, що забезпечує зв'язок між сім'єю та соціальними інститутами. Його діяльність реалізується через виконання діагностичної, прогностичної, корекційно-реабілітаційної та захисної функцій. Особливістю його ролі у прийомній сім'ї є професійний супровід, який включає обов'язкову навчально-підготовчу роботу з батьками та інтенсивний адаптаційний супровід дитини.

Доведено, що ефективність соціально-педагогічної роботи базується на інтеграції чотирьох ключових теоретичних підходів. Системний підхід – забезпечує цілісне бачення сім'ї як взаємопов'язаної системи. Особистісно-орієнтований підхід – гарантує гуманність, повагу до індивідуальності та сприяє психологічній реабілітації дитини. Ресурсний підхід – фокусується на мобілізації внутрішніх та зовнішніх ресурсів сім'ї. Компетентнісний підхід – спрямований на формування необхідних навичок у прийомних батьків. Оптимальною є інтегрована модель, що дозволяє соціальному педагогу гнучко обирати методи втручання.

Розділ 2. Аналіз вітчизняного досвіду роботи соціального педагога з прийомними сім'ями

2.1. Нормативно-правова база соціально-педагогічної роботи в Україні

Нормативно-правова база соціально-педагогічної роботи в Україні є багатоступеневою системою, що визначає принципи, форми, методи та суб'єктів діяльності у сфері соціальної підтримки сім'ї. Ця система включає акти міжнародного та національного законодавства, які забезпечують правові основи для захисту прав дитини та сімейних форм виховання.

Міжнародно-правові документи є основоположним джерелом для формування національного законодавства у сфері захисту прав дитини та підтримки сімейного виховання. Вони визначають універсальні стандарти та принципи, які держави-учасниці зобов'язані впроваджувати у своїй внутрішній політиці.

Фундамент правового регулювання закладено в міжнародних документах, ратифікованих Україною. Ключовим актом є Конвенція ООН про права дитини (1989), яка закріплює пріоритет сімейного виховання та визначає обов'язок держав-учасниць «надавати допомогу батькам та законним опікунам у виконанні ними своїх обов'язків щодо виховання дітей» (ст. 18). Конвенція також наголошує на праві дитини, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення, на «особливий захист і допомогу, що надаються державою» (ст. 20). Цей документ є головним орієнтиром для розробки національного законодавства у сфері захисту прав дитини, зокрема права на сім'ю [13].

Європейська соціальна хартія (1961) - це документ Ради Європи, який є важливим для соціального та правового захисту сім'ї. Він зобов'язує держави-учасниці здійснювати політику, що забезпечує соціальну, правову та економічну допомогу сім'ї. Стаття 16 безпосередньо присвячена праву сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист. Вона вимагає від держав створювати сприятливі умови для повноцінного функціонування сімей, включаючи надання соціальних послуг, житла та допомоги з вихованням дітей [11].

Гаазька конвенція про захист дітей та співробітництво у питаннях міждержавного усиновлення (1993) [14] є ще одним прикладом міжнародного документу, спрямованого на забезпечення сімейного середовища дитині. Хоча ця Конвенція безпосередньо стосується міждержавного усиновлення, вона містить ключові принципи, які є важливими для всіх форм сімейного влаштування. Вона визнає, що усиновлення у сім'ю є найбільш прийнятним рішенням для дитини, якщо вона не може залишатися у своїй біологічній сім'ї. Конвенція закликає до запобігання вивезенню дітей з країни походження, якщо це суперечить їхнім інтересам, що підкреслює важливість національних сімейних форм влаштування (включаючи прийомні сім'ї) як першочергового варіанту.

Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи щодо соціальної роботи з сім'ями (1987) [22] – ці рекомендації, хоч і не є юридично обов'язковими, надають важливі орієнтири для розробки політики соціальної роботи. Вони підкреслюють, що соціальна робота повинна бути спрямована на посилення та підтримку сімей, щоб вони могли самостійно справлятися з проблемами. Рекомендації наголошують на необхідності мультидисциплінарного підходу, залученні фахівців різних галузей (соціальних працівників, педагогів, психологів) для надання комплексної допомоги сім'ям.

Отже, міжнародно-правові документи встановлюють універсальний пріоритет сімейного виховання, визначають державну відповідальність за захист прав дитини та надають правові підстави для розвитку сімейних форм влаштування. Ці акти слугують орієнтиром для національного законодавства України, що дозволяє формувати цілісну систему соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями.

Національна нормативно-правова база складається з конституційних засад, законів України, указів Президента, постанов Кабінету Міністрів, відомчих наказів та локальних актів. Проаналізуємо окремі положення деяких з них.

Конституція України визначає, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (ст. 51). Ця норма є основоположною для всієї системи законодавства про захист дитинства.

Сімейний кодекс України регулює сімейні відносини, визначає права та обов'язки батьків і дітей, а також встановлює форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [29]. Саме цей кодекс закріплює поняття прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу як основних сімейних форм виховання (Розділ V).

Закон України «Про охорону дитинства» [18] є ключовим для соціальної педагогіки. Він визначає правові, соціальні та економічні засади охорони дитинства, зокрема, принципи державної політики щодо захисту прав дитини. Він також деталізує права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та визначає державні гарантії щодо їхнього влаштування.

Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [19] визначає загальні принципи та організаційні засади соціальної роботи, зокрема, повноваження соціальних служб, права та обов'язки соціальних працівників та соціальних педагогів. Цей закон є нормативною основою для діяльності фахівців, що працюють із сім'ями.

Деталізація законодавства здійснюється через підзаконні акти, що регламентують конкретні аспекти роботи з прийомними сім'ями.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язані із захистом прав дитини» [20] визначає порядок надання соціальних послуг, механізми влаштування дітей та контролю за умовами їхнього проживання.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» [21] детально регламентує порядок створення та функціонування прийомних сімей, вимоги до кандидатів у прийомні батьки, їхні права та обов'язки, а також механізм фінансового забезпечення.

Накази Міністерства соціальної політики України регулюють методичну роботу, стандарти соціальних послуг та вимоги до професійної підготовки фахівців.

Аналіз нормативно-правової бази свідчить, що в Україні створено цілісну систему правового регулювання соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями, яка відповідає міжнародним стандартам. Однак, існують певні проблеми у її реалізації: фрагментарність законодавства – окремі норми розкидані по різних законах та підзаконних актах, що ускладнює їх застосування на практиці; недостатність фінансування – законодавчо закріплені гарантії не завжди забезпечуються належним фінансуванням; недосконалість моніторингу – механізми контролю за діяльністю прийомних сімей та роботою соціальних служб потребують удосконалення.

Незважаючи на ці недоліки, наявна нормативно-правова база є міцним фундаментом для роботи соціального педагога, надаючи йому необхідні повноваження та інструменти для захисту прав дитини та підтримки сімей, що надають їй відповідне сімейне середовище.

2.2. Форми та методи роботи соціального педагога з прийомними сім'ями в українській практиці

Робота соціального педагога з прийомними сім'ями в українській практиці є системною та багатокомпонентною діяльністю, що реалізується відповідно до принципів державної політики у сфері деінституціалізації та захисту прав дитини. Ефективність цього процесу залежить від цілеспрямованого вибору та застосування адекватних форм і методів, спрямованих на підтримку стабільності сім'ї, гармонізацію внутрішньосімейних стосунків та забезпечення повноцінного розвитку дитини, яка має досвід травматизації.

В українській практиці застосовується низка організаційних форм роботи з прийомними сім'ями, які охоплюють як індивідуальну взаємодію, так і групові заходи.

До індивідуальних форм роботи відносимо соціальний супровід та патронаж. Індивідуальний супровід є основною формою роботи, що передбачає регулярний контакт соціального педагога з прийомною сім'єю з моменту її створення і протягом усього періоду функціонування. Метою цієї форми є надання адресної допомоги, моніторинг умов проживання, оцінка динаміки розвитку дитини та емоційного клімату в родині.

Т.В. Семигіна [26] та Г.М. Лактіонова [16] у своїх працях підкреслюють, що соціальний патронаж (регулярні відвідування сім'ї) дозволяє соціальному педагогу не лише контролювати ситуацію, а й своєчасно виявляти кризові явища, надаючи оперативне консультаційне та корекційне втручання. Особливо важливим є індивідуальний супровід на адаптаційному етапі (перші 6-12 місяців) після влаштування дитини.

До групових форм роботи соціального педагога з прийомною сім'єю відносимо тренінги та групи підтримки. Сутністю цієї роботи є об'єднання прийомних батьків або членів прийомних сімей у групи для спільного навчання, обміну досвідом та психологічної взаємопідтримки.

О.В. Безпалько [5] наголошує на необхідності якісної підготовки майбутніх батьків. Тренінги спрямовані на формування педагогічної компетентності та психологічної готовності до роботи з травмованою дитиною. Тематика охоплює психологію травми, особливості поведінки дітей-сиріт, юридичні аспекти та методи кризового реагування.

Важливою формою роботи з прийомними сім'ями є групи взаємодопомоги. Створення постійно діючих груп, де прийомні батьки можуть обговорювати проблеми, отримувати емоційну розрядку та практичні поради від колег. Ці групи сприяють подоланню соціальної ізоляції, з якою часто стикаються прийомні родини.

До масових форм відносять конференції, форуми, семінари – організація заходів, що мають на меті підвищення обізнаності суспільства, обмін досвідом між фахівцями різних регіонів та лобіювання інтересів прийомних сімей на державному рівні.

Методи роботи соціального педагога класифікуються відповідно до їхнього призначення (діагностичні, корекційні, профілактичні) та спрямованості (на індивіда, на групу, на середовище).

Діагностичні та аналітичні методи

Для забезпечення індивідуального підходу критично важливо провести якісну діагностику.

Соціально-педагогічне спостереження та патронаж. Дає можливість отримати об'єктивну інформацію про взаємини в сім'ї, стиль виховання, емоційний стан дитини в природних умовах. А. Й. Капська вказує на необхідність використання структурованих карт спостережень для фіксації динаміки [12].

Бесіда та інтерв'ювання. Застосовується для збору суб'єктивної інформації від батьків та дитини про їхні почуття, проблеми та очікування.

Аналіз документації. Вивчення особової справи дитини, її освітніх та медичних документів для розуміння її історії та наявних травм.

Тестування та анкетування. Використання стандартизованих методик для оцінки рівня тривожності, агресії, сформованості прив'язаності у дитини, а також оцінки батьківської компетентності.

Корекційно-розвивальні методи

Ці методи спрямовані на зміни у поведінці, стосунках та емоційній сфері членів сім'ї.

Метод консультування. Надання цільових порад та інформації прийомним батькам щодо вирішення конкретних ситуацій (проблеми у школі, кризові періоди, робота з травмою). Консультування має бути екологічним – не нав'язувати рішення, а допомагати батькам знайти власні ресурси.

Сімейна терапія (з елементами системного підходу). Хоча соціальний педагог рідко виконує роль клінічного терапевта, він може використовувати базові принципи системної сімейної терапії для корекції дисфункціональних зразків взаємодії та комунікації в родині.

Арт-терапевтичні та ігрові методики. Особливо ефективні у роботі з дітьми, які пережили травму. Ігри та мистецтво дозволяють дитині безпечно висловити свої переживання та агресію, що є важливим елементом психологічної реабілітації.

Тренінгові вправи. Використання рольових ігор, кейс-стаді та симуляцій для відпрацювання батьками практичних навичок (наприклад, управління гнівом дитини, встановлення меж, ефективна комунікація).

Профілактичні та превентивні методи

Метою профілактики є попередження кризових ситуацій, які можуть призвести до розпаду прийомної сім'ї.

Психологічна просвіта. Проведення лекцій, семінарів та розповсюдження інформаційних матеріалів для підвищення рівня знань батьків про вікову психологію, особливості розвитку дітей з травматичним досвідом та методи їх підтримки.

Метод супервізії. Надання підтримки соціальним педагогам та, опосередковано, прийомним батькам. Т.В. Семигіна підкреслює, що супервізія фахівців, які працюють із сім'ями, є обов'язковим елементом профілактики емоційного вигорання та підвищення якості роботи [26].

Організація дозвілля та спільної діяльності. Сприяння організації спільних сімейних заходів, свят, походів. Це допомагає зміцнити зв'язки всередині сім'ї та сприяє її соціальній інтеграції.

Незважаючи на наявність розробленої методичної бази, в українській практиці залишається низка проблем, що знижують ефективність роботи:

- недостатня уніфікація методів. Бракує єдиних, стандартизованих та науково-обґрунтованих методик роботи з прийомними сім'ями, що призводить до різного рівня якості послуг у різних регіонах.
- обмежений ресурс фахівців. Соціальні педагоги часто перевантажені великою кількістю сімей на супроводі, що обмежує можливість застосування складних індивідуальних корекційних методик.

- дефіцит міждисциплінарної взаємодії. Часто бракує ефективної координації роботи соціального педагога з психологом, логопедом, юристом та медичними працівниками, що є критично важливим для дітей із комплексною травмою.

Перспективи розвитку вітчизняної практики пов'язані з подальшою імплементацією найкращого закордонного досвіду, зокрема, впровадженням моделі кейс-менеджменту та посиленням ролі супервізії як обов'язкового компоненту професійної діяльності. Також необхідне розширення використання цифрових технологій для моніторингу та дистанційного консультування прийомних сімей.

Таким чином, соціальний педагог в українській прийомній сім'ї виконує комплексну роль, використовуючи широкий спектр форм і методів – від індивідуального патронажу до групових тренінгів. Подальше вдосконалення цієї роботи потребує не лише теоретичних розробок, а й системних інвестицій у професійний розвиток фахівців та ресурсне забезпечення соціальних служб.

2.3. Проблеми та перспективи розвитку соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями в Україні

Розвиток соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями в Україні, незважаючи на значні законодавчі та інституційні зрушення в рамках курсу на деінституціалізацію, стикається з низкою системних проблем. Ці виклики, які поглибилися внаслідок повномасштабної війни, вимагають невідкладного наукового осмислення та практичного вирішення. Аналіз існуючої системи дозволяє визначити ключові проблеми, що гальмують ефективність супроводу прийомних сімей, а також окреслити стратегічні перспективи для її вдосконалення.

Аналіз наукової літератури дав змогу виокремити системні проблеми соціально-педагогічної роботи: недосконалість нормативно-правового та інституційного забезпечення; професійна неготовність та вигорання фахівців;

недостатнє фінансування та ресурсне забезпечення; проблема інтеграції та міждисциплінарної взаємодії.

Хоча правова база функціонування прийомних сімей існує (Закон України «Про охорону дитинства», інші закони та Постанови КМУ), її реалізація на практиці часто є фрагментарною. Т. В. Семигіна зазначає, що проблема полягає у відсутності чітких, уніфікованих стандартів соціально-педагогічних послуг, зокрема щодо мінімальної кількості годин супроводу, вимог до змісту тренінгів для батьків та чіткої процедури моніторингу, особливо у кризових ситуаціях [25]. Це призводить до значної різниці в якості послуг, що надаються у різних регіонах України. Крім того, наявна законодавча база не завжди достатньо гнучка для оперативного реагування на нові виклики, спричинені внутрішнім переміщенням сімей та їхньою вторинною травматизацією внаслідок збройної агресії.

Однією з найбільш гострих проблем є кадрове забезпечення та рівень професійної підготовки соціальних педагогів. Як стверджує А. Й. Капська, робота з прийомними сім'ями, особливо з дітьми, які мають глибокий травматичний досвід, вимагає високої спеціалізації, знань у сфері травмотерапії, психології прив'язаності та системної сімейної терапії [12]. Проте, освітні програми у закладах вищої освіти часто мають загальнопедагогічний характер, а не профільно-практичну орієнтацію. Це створює дефіцит кваліфікованих кадрів.

Окрім того, соціальні педагоги, працюючи з травмою та сімейними кризами, схильні до емоційного та професійного вигорання. За відсутності обов'язкової, регулярної та якісної супервізії (яка, на відміну від західних моделей, не є системною в українській практиці), фахівці втрачають здатність до ефективної роботи та можуть навіть зазнавати вторинної травматизації.

Система соціально-педагогічного супроводу часто страждає від хронічного недофінансування. Нестача фінансування впливає на кадрове навантаження (на одного соціального педагога часто припадає надмірна кількість сімей на супроводі, що унеможливорює застосування індивідуальних, інтенсивних та часозатратних методів, таких як сімейна терапія чи відео-тренінг); матеріально-технічне забезпечення (обмеженість ресурсів соціальних

служб для проведення повноцінних групових занять, тренінгів та організації дозвілля прийомних сімей); фінансова підтримка прийомних батьків (незважаючи на державні виплати, їхній рівень часто не відповідає реальним потребам дитини, особливо з інвалідністю або серйозними проблемами здоров'я).

Соціально-педагогічна робота з прийомними сім'ями вимагає мультидисциплінарного підходу, що охоплює педагогічні, психологічні, медичні та юридичні аспекти. О. В. Безпалько наголошує, що в Україні досі бракує ефективної та формалізованої взаємодії між соціальними педагогами, працівниками освіти, психологами, органами опіки та піклування [5]. Нерідко відсутній єдиний кейс-менеджмент, що призводить до фрагментарності інформації, дублювання зусиль або, навпаки, до «провалів» у супроводі.

Подолання зазначених проблем вимагає стратегічних змін, орієнтованих на інтеграцію міжнародного досвіду та посилення професійної бази. 1. Уніфікація та стандартизація професійної діяльності у значній мірі спростила б процес надання послуг прийомним сім'ям. Необхідним кроком є розробка та законодавче затвердження Державних стандартів соціально-педагогічних послуг для прийомних сімей. Ці стандарти мають чітко визначати процедури оцінки потреб та ризиків у сім'ї (мінімально необхідний набір та обсяг послуг (наприклад, не менше 4 годин інтенсивної підтримки на місяць); критерії якості роботи соціального педагога та системи його оцінювання. Це забезпечить єдиний високий рівень послуг у всіх регіонах, незалежно від місцевого бюджету. 2. Інноваційна підготовка кадрів та обов'язкова супервізія. Головна перспектива полягає у реформуванні освітнього процесу та впровадженні інструментів професійної стійкості - профільна спеціалізація (створення на базі ЗВО спеціалізованих магістерських програм, орієнтованих на «Соціально-педагогічний супровід травмованих дітей та сімей», з акцентом на практичні навички роботи з травмою; легалізація супервізії (запровадження законодавчої норми щодо обов'язкової, оплачуваної супервізії для соціальних педагогів, які працюють із прийомними сім'ями (за прикладом Німеччини та Великобританії).

Це має стати не формою контролю, а інструментом професійного розвитку та профілактики вигорання. 3. Розвиток спеціалізованих форм прийомництва. Для задоволення потреб дітей із найбільш складними проблемами необхідно розвивати спеціалізовані моделі: *терапевтичне прийомництво* (створення пілотних проектів для роботи з дітьми, які потребують поєднання сімейного виховання та інтенсивної терапії. Це потребує відповідної підготовки прийомних батьків як професійних фасилітаторів терапевтичного процесу); *наставництво та ресурсні мережі* (активне впровадження горизонтальної підтримки – організація мереж досвідчених прийомних батьків, які можуть надавати консультації новим сім'ям. Це мобілізує ресурси громади, як це успішно практикується у скандинавських країнах). 4. Забезпечення міждисциплінарної координації та фінансування. Впровадження Case Management (формалізація ролі соціального педагога як єдиного кейс-менеджера для сім'ї, який координує роботу всіх залучених фахівців (психолога, медика, освітянина) через єдину цифрову платформу для обміну інформацією). Перегляд фінансових механізмів: Перехід до моделі фінансування, орієнтованої на потреби дитини (зокрема, з урахуванням медичних та реабілітаційних потреб), а не на універсальну ставку. Це стимулюватиме прийняття на виховання дітей, які мають складну історію.

Узагальнюючи, розвиток соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями в Україні вимагає переходу від реагування на кризи до проактивного, професійного та системного супроводу. Ключ до успіху лежить у підвищенні кваліфікації фахівців, впровадженні інноваційних, орієнтованих на травму методик та забезпеченні належного інституційного та фінансового ресурсу для підтримки прийомних сімей, особливо в умовах післявоєнного відновлення.

Висновки до Розділу 2

Проведений аналіз вітчизняного досвіду роботи соціального педагога з прийомними сім'ями дозволив оцінити стан нормативно-правового регулювання, систематизувати застосовувані форми та методи роботи, а також ідентифікувати ключові проблеми і визначити стратегічні перспективи розвитку цієї сфери в Україні.

Сформовано цілісну нормативно-правову базу та доведено, що Україна має двоступеневу, відносно цілісну систему правового регулювання, що відповідає міжнародним стандартам, зокрема принципам Конвенції ООН про права дитини. Національне законодавство (Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства», Положення про прийомну сім'ю) забезпечує правові основи для функціонування прийомних сімей та діяльності соціального педагога. Однак, наявна база страждає від фрагментарності та недостатньої гнучкості, що ускладнює її застосування на практиці та оперативне реагування на кризові виклики.

Систематизовано форми та методи роботи з прийомними сім'ями в Україні. В українській практиці застосовується комплексний підхід, що включає індивідуальні форми (соціальний супровід, патронаж), групові (тренінги для кандидатів, групи взаємодопомоги) та масові (семінари). Доведено, що ключовими методами є діагностичні (спостереження, інтерв'ю), корекційно-розвивальні (консультації, елементи сімейної терапії, арт-терапевтичні методики) та профілактичні (психологічна просвіта, супервізія). Зазначено, що індивідуальний патронаж є домінуючою формою, що забезпечує моніторинг ситуації, як наголошують вітчизняні науковці.

Виявлено, що ефективність роботи гальмується чотирма основними проблемами: 1) відсутність уніфікованих стандартів послуг; 2) професійна неготовність та емоційне вигорання фахівців через відсутність обов'язкової супервізії; 3) хронічне недофінансування та надмірне кадрове навантаження; 4) дефіцит міждисциплінарної інтеграції та єдиного кейс-менеджменту. Стратегічні перспективи розвитку полягають в уніфікації стандартів, впровадженні

інноваційної, орієнтованої на травму підготовки кадрів, легалізації супервізії, розвитку терапевтичного прийомництва та перегляді фінансових механізмів відповідно до потреб дитини.

Таким чином, вітчизняний досвід має теоретичні та законодавчі передумови для успішного функціонування, але його подальший розвиток вимагає переходу від фрагментарного реагування до проактивної, професійної та ресурсної моделі супроводу, що може бути досягнуто шляхом імплементації кращих зарубіжних практик.

Розділ 3. Досвід зарубіжних країн у роботі соціального педагога з прийомними сім'ями

3.1. Загальна характеристика моделей соціально-педагогічної підтримки прийомних сімей у зарубіжних країнах

Аналіз світової практики демонструє, що ефективний соціально-педагогічний супровід прийомних сімей є ключовим фактором успішної деінституціалізації та забезпечення найкращих інтересів дитини. Зарубіжний досвід, представлений у працях Джілл Беррік (США) [42], Девід Гау (Велика Британія) [45] та європейських дослідників, демонструє еволюцію від простого нагляду до мультидисциплінарних, інтенсивних та орієнтованих на травму моделей підтримки. Загалом, моделі соціально-педагогічної підтримки прийомних сімей у розвинених країнах можна класифікувати за двома основними підходами: *англо-американська модель* (акцент робиться на професіоналізації та приватному секторі) та *скандинавсько-континентальна модель* (акцент на державній регуляції та високих соціальних гарантіях).

Англо-американська модель: професіоналізація та інтенсивний кейс-менеджмент (США, Велика Британія). Ця модель характеризується високим ступенем професіоналізації прийомної опіки та активною участю недержавних і приватних агенцій у наданні соціальних послуг.

Сполучені Штати Америки

У США, як зазначає Джілл Беррік, система підтримки є високодиференційованою та децентралізованою, оскільки значна частина повноважень покладена на рівень штатів [42]. Ключові особливості роботи соціального педагога (якого найчастіше називають соціальним працівником або кейс-менеджером):

Кейс-менеджмент (Case Management). Центральний метод, що передбачає комплексну оцінку потреб сім'ї та дитини, розробку індивідуального плану обслуговування (Individualized Service Plan) та координацію всіх залучених фахівців (терапевтів, юристів, шкільних психологів). Кейс-навантаження на

соціального працівника часто є законодавчо регульованим, щоб забезпечити якісний супровід.

Орієнтація на травму (Trauma-Informed Care). Усі програми підготовки та підтримки прийомних батьків базуються на розумінні наслідків дитячої травми (зокрема, за моделлю *ARC – Attachment, Self-Regulation, and Competency*). Підтримка зосереджена на допомозі батькам у формуванні надійної прив'язаності з дитиною.

Професійне прийомництво (Professional Fostering). Існує тенденція до підвищення статусу прийомних батьків до професійних надавачів послуг. Вони проходять багаторівневе ліцензування та отримують високу фінансову компенсацію, що вимагає від них постійного підвищення кваліфікації.

Велика Британія

Великобританська система, що врегульована Законом про дітей (*Children Act, 1989, 2004*), також демонструє високий рівень професіоналізації.

Навчальна програма Skills to Foster (Навички для прийомництва). Обов'язкова та стандартизована програма підготовки для кандидатів, що охоплює теми поведінки, прив'язаності та безпеки. Соціальний педагог (*Fostering Social Worker*) відповідає за проведення цієї підготовки та оцінку компетентності.

Система «Подвійної підтримки». Сім'ї часто отримують підтримку від двох фахівців: одного для дитини (*Child's Social Worker*) та іншого для прийомної сім'ї (*Fostering Social Worker*), що забезпечує незалежний моніторинг та спеціалізовану допомогу. Дослідник Девід Гау наголошує на важливості надання інтенсивної емоційної підтримки прийомним батькам, які працюють з дітьми зі складними потребами [45].

Терапевтичне прийомництво (Therapeutic Fostering). Широко застосовується спеціалізована форма прийомної опіки для дітей із найскладнішими поведінковими та психологічними проблемами. Соціальний педагог координує команду терапевтів, а прийомні батьки працюють за чітко визначеними терапевтичними протоколами.

Скандинавсько-континентальна модель: Державна відповідальність та високі соціальні гарантії (Швеція, Данія, Нідерланди, Німеччина)

Ця модель базується на принципі універсальних соціальних послуг, де держава бере на себе повну відповідальність за фінансування, регулювання та надання послуг. Це часто призводить до меншої участі приватного сектора.

Швеція та Данія (Скандинавські країни)

Скандинавські країни відомі своїм високим рівнем соціального забезпечення та акцентом на превентивній роботі з біологічними сім'ями.

Місцева автономія та висока якість послуг. Основна відповідальність за розміщення та супровід лежить на муніципалітетах. Це забезпечує високу гнучкість та адаптацію послуг до локальних потреб.

- *Прийомні сім'ї як «домашні мережі» (Home Networks).* У Швеції прийомні сім'ї часто інтегровані в широкую мережу підтримки, що включає індивідуальний контакт з кейс-менеджером, обов'язкові супервізійні групи та сімейні консультації.
- *Психосоціальна підтримка.* У Данії та Швеції великий акцент робиться на психосоціальній допомозі дитині та батькам, з обов'язковим залученням дитячих психологів і терапевтів. Прийомні батьки розглядаються як важливі члени команди, які регулярно беруть участь у плануванні.
- *Високі фінансові та соціальні гарантії.* Прийомні батьки отримують стабільну та достатню винагороду та мають високі соціальні гарантії, що знижує економічний тиск і дозволяє їм повною мірою присвятити себе вихованню.

Німеччина

Німецька модель (*Pflegefamilien*) характеризується чіткою федеральною структурою та акцентом на педагогічному та терапевтичному супроводі.

Двокомпонентний супровід. Робота соціального педагога (працівника служби у справах дітей та молоді – *Jugendamt*) поділяється на: а) оцінку та

ліцензування прийомних сімей; б) постійний педагогічний супровід після розміщення.

Спеціалізовані форми. Широко розвинені форми «професійних» та «лікувальних» прийомних сімей (*Sonderpflegfamilien*), які приймають дітей з особливими потребами або важкими поведінковими розладами. Соціальний педагог тут виступає як координатор терапевтичного плану.

Обов'язкова супервізія. Групова супервізія для прийомних батьків є обов'язковим елементом для запобігання вигоранню та підвищення якості догляду.

Нідерланди та Бельгія

Ці країни також демонструють сильний державний контроль та акцент на сімейній орієнтації в громаді.

Модель «Прихильність – компетентність». У Нідерландах соціально-педагогічна робота зосереджена на формуванні надійної прив'язаності між дитиною та прийомними батьками, використовуючи спеціалізовані тренінгові програми, що базуються на теорії прив'язаності.

Орієнтація на спільноту (Community-Based Support). Активно використовуються ресурси місцевої громади для створення ширшої мережі підтримки навколо прийомної сім'ї, що зменшує ізоляцію та підвищує соціальну інтеграцію дитини.

Аналіз закордонних моделей дозволяє виділити універсальні принципи ефективної соціально-педагогічної підтримки прийомних сімей, які можуть бути імplementовані в Україні: професіоналізація та інтенсивна підготовка (необхідність впровадження стандартизованої, орієнтованої на травму програми навчання для кандидатів у прийомні батьки, аналогічної до Skills to Foster (Великобританія) або моделей Trauma-Informed Care (США)); мультидисциплінарний супровід (важливість створення скоординованих команд (соціальний педагог, психолог, юрист), які працюють за принципом кейс-менеджменту з чітко визначеними індивідуальними планами підтримки); обов'язкова супервізія (впровадження обов'язкової групової супервізії для

прийомних батьків та соціальних педагогів (досвід Німеччини та Скандинавії) як основного інструменту профілактики емоційного вигорання та підвищення стійкості сімей); спеціалізація (розвиток спеціалізованих форм прийомництва (терапевтичні, професійні) для дітей із найскладнішими потребами, що вимагає відповідної кваліфікації та фінансового забезпечення.

Загалом, закордонний досвід демонструє, що якісний соціально-педагогічний супровід прийомних сімей є не лише соціальною послугою, а й високотехнологічним процесом, який потребує постійних інвестицій у професійний розвиток фахівців та створення гнучкої, але стандартизованої системи підтримки.

3.2. Інноваційні форми та методи роботи з прийомними сім'ями за кордоном

Сучасні виклики, пов'язані з високим рівнем травматизації дітей, які потрапляють у прийомні сім'ї, а також потреба у підвищенні стабільності та превенції емоційного вигорання прийомних батьків, зумовили розвиток низки інноваційних форм та методів роботи за кордоном. Ці підходи, що ґрунтуються на міждисциплінарних дослідженнях у галузі психології прив'язаності, нейронауки та травмотерапії, значно розширюють традиційний соціально-педагогічний супровід.

Зарубіжна практика відходить від універсальної моделі прийомної опіки до високоспеціалізованих форм, які вимагають інтенсивної підтримки соціального педагога.

Терапевтичне прийомництво (Therapeutic Foster Care, TFC) - це високоструктурована форма, призначена для дітей, які мають складні поведінкові проблеми, психіатричні діагнози або глибокі наслідки травми, що робить їх непридатними для традиційних прийомних сімей. TFC поєднує сімейне середовище з інтенсивним клінічним лікуванням. Прийомні батьки (часто називаються «професійними батьками») проходять спеціалізоване навчання та інтегрують терапевтичні втручання у щоденне виховання. Тут роль соціального

педагога полягає у тому, що фахівець виступає як координатор терапевтичної команди, забезпечуючи зв'язок між прийомними батьками, психотерапевтом, психіатром та школою. Соціальний педагог надає прийомним батькам щотижневу супервізію та кризове консультування (доступне 24/7), що є ключовим для підтримки професійної стійкості батьків.

Прийомництво з підтримкою однолітків (Peer Support Fostering) - це організаційна форма, поширена у скандинавських країнах та США, де досвідчені прийомні батьки (волонтери або оплачувані наставники) надають підтримку новим сім'ям. Вона базується на принципі горизонтальної підтримки та ресурсної моделі, де досвід, отриманий у власній практиці, визнається цінним ресурсом. Дослідження науковців США показують, що підтримка «рівний-рівному» ефективно знижує рівень ізоляції та вигорання у нових прийомних батьків, оскільки вони можуть обговорювати проблеми з людиною, яка має схожий досвід. Соціальний педагог організовує та навчає мережу наставників, перетворюючи їх на елемент професійного супроводу.

Методи, орієнтовані на травму та прив'язаність. Сучасні методи роботи відходять від традиційних педагогічних корекцій та зосереджуються на впливі травми на мозок дитини.

Метод TFC (Treatment Foster Care) та Модель ARC (Attachment, Self-Regulation, and Competency). Модель ARC, розроблена дослідницею Крістін Кіннінбург [44], є однією з найвпливовіших у роботі з травмованими дітьми (США). Вона фокусується на трьох ключових сферах, порушених травмою: прив'язаність (Attachment), саморегуляція (Self-Regulation) та компетентність (Competency). Замість покарання чи традиційного виховання, батьків навчають, що деструктивна поведінка дитини є реакцією виживання, а не навмисним непослухом. Соціальний педагог навчає батьків нейробіологічно обґрунтованим стратегіям саморегуляції (наприклад, технікам заземлення, замість тайм-аутів); стратегіям формування прив'язаності (наприклад, «моменти зв'язку» для поповнення емоційного резерву дитини). Соціальний педагог виступає як тренер

і консультант батьків, допомагаючи їм застосовувати ці терапевтичні стратегії щодня.

Модель «Trust-Based Relational Intervention» (TBRI). Розроблена доктором Карін Сью Бренд Первіс (США) [48], ця модель орієнтована на відновлення стосунків і довіри з дітьми, які мають порушення прив'язаності та поведінкові проблеми. TBRI інтегрує три принципи: зв'язок (Connecting) - використання ігор прив'язаності, чутливості до потреб дитини; надання сили (Empowering) - забезпечення фізіологічних потреб дитини (голод, спрага, сенсорна інтеграція) для підтримки її спокійного стану; корекція (Correcting) - використання м'яких корекційних технік (наприклад, «повернення до місця») замість авторитарних методів. Роль соціального педагога - фахівець проводить інтенсивне відео-тренування (video coaching), записуючи взаємодію батьків і дитини, а потім разом із батьками аналізує ці моменти для вдосконалення їхньої реакції.

Системний підхід, орієнтований на рішення (Solution-Focused Brief Therapy, SFBT). Цей метод, поширений у скандинавських країнах, є короткочасним і сфокусованим на досягненні бажаних змін, а не на детальному аналізі причин проблеми. Замість обговорення травми, соціальний педагог використовує техніки «чудо-питання» та «шкалювання». Сім'ю запитують: «Якщо б проблеми зникли за одну ніч, що було б по-іншому?» Це допомагає сім'ї візуалізувати успіх та знайти ресурси, які вже існують. Дослідження Джоні Кім [49] підтверджують ефективність SFBT у швидкій мобілізації ресурсів сім'ї. Соціальний педагог виступає як фасилітатор, який допомагає сім'ї сформулювати цілі та знайти «винятки» зі своїх проблемних патернів.

Механізми забезпечення професійної якості

Інновації у методах вимагають відповідних інновацій у підтримці самого фахівця. Командна супервізія та рефлексивна практика: У Німеччині та Нідерландах обов'язкова групова супервізія прийомних батьків та соціальних педагогів є нормою. Це не просто обмін інформацією, а рефлексивна практика, де фахівці аналізують свій емоційний стан, запобігають вигоранню та спільно шукають складні рішення.

Використання ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій). Запровадження онлайн-платформ для підтримки, проведення вебінарів та дистанційної супервізії. Це особливо актуально в умовах, коли сім'ї проживають на значній відстані від соціальних служб.

Таким чином, закордонний досвід демонструє, що інноваційні форми та методи роботи з прийомними сім'ями базуються на високій спеціалізації, інтеграції терапевтичних знань у повсякденну опіку та інтенсивному професійному супроводі. Ці моделі значно підвищують шанси дитини на успішну реабілітацію, а також забезпечують стійкість прийомної сім'ї як важливого соціального інституту.

3.3. Можливості імплементації зарубіжного досвіду соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями в українську практику

Аналіз закордонного досвіду, зокрема моделей США, Великої Британії та скандинавських країн, засвідчує високу ефективність інноваційних підходів до соціально-педагогічної підтримки прийомних сімей. Імплементація цих практик в українську систему захисту дитинства є критично важливим кроком для подолання наслідків війни, які призвели до зростання кількості дітей, що потребують сімейного влаштування, та поглиблення їхньої травматизації. Процес імплементації має бути системним, адаптивним та фінансово обґрунтованим.

Удосконалення професійної підготовки та підвищення кваліфікації

Ключовим напрямом упровадження закордонного досвіду роботи з прийомними сім'ями є підвищення професійної компетентності як прийомних батьків, так і соціальних педагогів.

Впровадження стандартизованих, орієнтованих на травму тренінгів: Необхідна повна або часткова адаптація закордонних навчальних програм, таких як «Skills to Foster» (Великобританія) або моделей TBRI (Trust-Based Relational Intervention) (США), у національну систему підготовки прийомних батьків. Ці програми повинні навчити батьків розуміти, що деструктивна поведінка дитини

є наслідком травми (Trauma-Informed Care), а не непослухом. Як зазначає Джілл Беррік, це значно знижує ймовірність розпаду прийомної сім'ї [43].

Спеціалізація соціальних педагогів. Потрібно запровадити спеціалізовані курси підвищення кваліфікації для соціальних педагогів, які працюють із прийомними сім'ями, з фокусом на системній сімейній терапії, кризовому консультуванні та нейробіології травми. Соціальний педагог має перейти від ролі контролера до ролі координатора терапевтичного процесу.

Впровадження інноваційних форм супроводу

Українській практиці доцільно впровадити організаційні форми, які забезпечують інтенсивну та безперервну підтримку.

Розвиток терапевтичного прийомництва (TFC). Враховуючи значний рівень психологічної травматизації українських дітей внаслідок війни, необхідно створювати спеціалізовані прийомні сім'ї для дітей зі складними поведінковими та психічними потребами. Ця форма вимагає від держави високої фінансової компенсації для прийомних батьків та надання соціальному педагогу повноважень координатора мультидисциплінарної команди (психолог, психіатр, логопед).

Система наставництва та горизонтальної підтримки (Peer Support). Імплементация досвіду Скандинавії та США щодо створення мереж підтримки «рівний-рівному». Організація груп, де досвідчені прийомні батьки (наставники) супроводжують нові сім'ї. Це дозволяє мобілізувати внутрішні ресурси спільноти та ефективно протидіяти професійному та емоційному вигоранню.

Удосконалення системи моніторингу та супервізії

Для забезпечення якості послуг та професійної стійкості фахівців необхідна реформа системи контролю та підтримки. Впровадження обов'язкової супервізії. За прикладом Німеччини та Великобританії, необхідно зробити групову та індивідуальну супервізію обов'язковою складовою для всіх соціальних педагогів, що працюють із прийомними сім'ями, а також для самих прийомних батьків. Супервізія має бути спрямована на профілактику вторинної травматизації та підвищення якості прийняття рішень. Кейс-менеджмент (Case

Management). Потрібно формалізувати та стандартизувати метод кейс-менеджменту з чітким визначенням критеріїв кейс-навантаження на соціального педагога, щоб забезпечити індивідуальний план обслуговування (Individualized Service Plan) для кожної дитини.

Законодавчі та фінансові аспекти імплементації

Успішна імплементація вимагає законодавчих змін та фінансових інвестицій. Законодавче закріплення статусу «професійного батька». Введення юридичного статусу, який визнає працю прийомних батьків як професійну, що забезпечить їм адекватну оплату та соціальні гарантії (досвід Скандинавії). Це сприятиме залученню більш кваліфікованих кадрів. Створення міждисциплінарних команд на місцевому рівні. Необхідно на законодавчому рівні зобов'язати органи соціального захисту створювати при місцевих центрах мультидисциплінарні команди з чіткою координаційною роллю соціального педагога. Це усуне проблему фрагментарності послуг. Фінансування, орієнтоване на потреби. Державне фінансування має бути гнучким і залежати від складності потреб дитини, а не від універсальної ставки (як у моделі TFC). Це стимулюватиме прийомні сім'ї брати на виховання дітей зі складними діагнозами та поведінковими проблемами.

Таким чином, імплементація закордонного досвіду вимагає від України переходу до системної, орієнтованої на травму, та високопрофесійної моделі супроводу. Цей процес є довгостроковим і вимагає об'єднання зусиль державних органів, наукової спільноти та громадського сектору для забезпечення найкращих стандартів життя та розвитку дітей у прийомних сім'ях.

Висновки до Розділу 3.

Проведений аналіз зарубіжного досвіду соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями дозволив систематизувати існуючі моделі підтримки, ідентифікувати інноваційні та високорезультативні методи, а також обґрунтувати можливості їхньої імплементації в українську практику.

Систематизовано провідні зарубіжні моделі соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями. Встановлено, що світова практика поділяється на дві основні моделі: англо-американську (США, Великобританія), що характеризується професіоналізацією прийомної опіки, інтенсивним кейс-менеджментом та активною участю приватного сектора, та скандинавсько-континентальну (Швеція, Німеччина), яка ґрунтується на державній відповідальності, високих соціальних гарантіях і сильному акценті на превентивній та психосоціальній підтримці. Ключовими універсальними принципами цих моделей є мультидисциплінарний підхід та обов'язкова супервізія фахівців і прийомних батьків.

Визначено ключові інноваційні форми та методи соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями. Виявлено, що сучасна робота з прийомними сім'ями орієнтована на спеціалізацію та інтенсивність, про що свідчить розвиток Терапевтичного прийомництва (TFC). Основними інноваційними методами є ті, що базуються на нейробіології травми та теорії прив'язаності:

Обґрунтовано необхідність імплементації закордонного досвіду в Україні. Враховуючи високий рівень травматизації українських дітей, імплементація закордонних практик визнана особливо актуальною.

Законодавче закріплення обов'язкової супервізії та статусу «професійного батька». Успішна імплементація вимагає системних інвестицій, переходу до фінансування, орієнтованого на потреби дитини, та створення ефективних міжвідомчих команд, керованих принципами кейс-менеджменту.

Таким чином, заркордонний досвід слугує методологічним орієнтиром для трансформації української системи соціально-педагогічної підтримки від універсальної до високопрофесійної, спеціалізованої та травмо-чутливої моделі,

що є необхідною умовою для забезпечення успішної соціальної та психологічної реабілітації дітей у прийомних сім'ях.

Висновки

Проведене дослідження підтверджує, що ефективна робота соціального педагога з прийомними сім'ями є критично важливою умовою для успішної реалізації державної політики деінституціалізації та забезпечення права дитини-сироти на сімейне виховання. Аналіз нормативно-правової бази засвідчив, що Україна, керуючись принципами Конвенції ООН про права дитини, створила правовий фундамент для функціонування прийомної сім'ї як суспільно-договірної форми влаштування, що відрізняється від інших форм виховання своєю орієнтацією на професійний супровід та психологічну реабілітацію. Однак, незважаючи на наявність теоретичної бази (системний, особистісно-орієнтований, ресурсний підходи), якість практичної роботи соціального педагога залишається неоднорідною.

Аналіз нормативно-правової бази свідчить, що в Україні створено цілісну систему правового регулювання соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями, яка відповідає міжнародним стандартам. Однак, існують певні проблеми у її реалізації – фрагментарність законодавства (кремі норми розкидані по різних законах та підзаконних актах, що ускладнює їх застосування на практиці); недостатність фінансування (законодавчо закріплені гарантії не завжди забезпечуються належним фінансуванням); недосконалість моніторингу (механізми контролю за діяльністю прийомних сімей та роботою соціальних служб потребують удосконалення). Незважаючи на ці недоліки, наявна нормативно-правова база є міцним фундаментом для роботи соціального педагога, надаючи йому необхідні повноваження та інструменти для захисту прав дитини та підтримки сімей, що надають їй дім.

Ефективність соціально-педагогічної роботи з сім'єю значною мірою залежить від її теоретичного обґрунтування. Сучасна наука пропонує низку підходів, які дозволяють не лише пояснити феномен сімейного функціонування, а й розробити дієві технології втручання та підтримки. Аналіз наукової літератури свідчить, що в роботі з сім'єю найчастіше застосовуються системний, особистісно-орієнтований, ресурсний та компетентнісний підходи. У сучасній

соціально-педагогічній роботі з сім'єю доцільно використовувати інтегрований підхід, що поєднує сильні сторони кожного.

Роль соціального педагога у системі соціальної підтримки сімей є багатогранною та надзвичайно відповідальною. Сутність роботи соціального педагога полягає у виступі координатора та посередника між сім'єю та соціальними інститутами, забезпечуючи адаптацію прийомної дитини з травматичним досвідом. Його діяльність спрямована не лише на надання допомоги, а й на розкриття внутрішніх ресурсів сім'ї, її посилення та забезпечення щасливого дитинства кожній дитині. Ефективність цієї роботи значною мірою залежить від професійної компетентності соціального педагога, його здатності до емпатії, гнучкості та вміння знаходити індивідуальні підходи до кожної родини.

Аналіз вітчизняної практики засвідчує, що робота соціального педагога з прийомними сім'ями є багатокомпонентною та охоплює індивідуальну, групову та масову форми взаємодії. Ключовою формою є індивідуальний соціальний супровід та патронаж, який забезпечує моніторинг ситуації, своєчасне виявлення кризових явищ та надання адресної допомоги, особливо на критично важливому адаптаційному етапі. Водночас, групові форми, такі як тренінги для кандидатів та групи взаємодопомоги, відіграють превентивну та підтримуючу роль, сприяючи підвищенню педагогічної компетентності батьків та подоланню їхньої соціальної ізоляції.

Для реалізації цих форм соціальний педагог застосовує широкий спектр методів: від діагностичних (спостереження, аналіз документації) до корекційно-розвивальних (консультації, елементи сімейної терапії, арт-терапевтичні методики) та профілактичних (психологічна просвіта, супервізія). Незважаючи на теоретичне обґрунтування цих методів у працях українських дослідників, вітчизняна практика стикається з проблемами недостатньої уніфікації методик та обмеженого ресурсного забезпечення фахівців, що вимагає подальшої імплементації закордонних моделей, зокрема посилення міждисциплінарної

взаємодії та впровадження ефективної супервізії для забезпечення високої якості послуг.

У процесі проведеного дослідження з'ясовано, що закордонний досвід слугує методологічним орієнтиром для трансформації української системи соціально-педагогічної підтримки від універсальної до високопрофесійної, спеціалізованої та травмо-чутливої моделі, що є необхідною умовою для забезпечення успішної соціальної та психологічної реабілітації дітей у прийомних сім'ях.

Проведений аналіз зарубіжного досвіду (США, Велика Британія, Скандинавські країни) має важливе значення для стратегічного розвитку соціально-педагогічної роботи в Україні. Іноземні моделі, зокрема англо-американська з її акцентом на професіоналізації та кейс-менеджменті, та скандинавсько-континентальна з високими соціальними гарантіями та обов'язковою супервізією, демонструють шляхи вирішення системних проблем, які нині гальмують вітчизняну практику. Найважливішим аспектом є перехід від універсального супроводу до спеціалізованої, орієнтованої на травму, моделі. Закордонний досвід доводить, що ефективна робота вимагає не лише формальної присутності соціального педагога, а й його функціонування як координатора терапевтичної команди та фасилітатора, що забезпечує високу якість та безпеку середовища для дитини.

Імплементація цих знань в українську систему є не просто бажаною, а необхідною умовою для повноцінного захисту прав дітей, які пережили травму, особливо в умовах післявоєнного відновлення. Перспективи розвитку соціально-педагогічної роботи в Україні безпосередньо пов'язані з адаптацією інноваційних закордонних механізмів. Це включає стандартизацію тренінгів для батьків, законодавче закріплення обов'язкової супервізії для запобігання професійному вигоранню, а також розвиток терапевтичного прийомництва для дітей з особливими потребами. Крім того, ключовою є реформа фінансового забезпечення та кадрової політики шляхом впровадження моделі «професійного

батька», що гарантує високу якість послуг та стійкість прийомних сімей, дозволяючи Україні досягти європейських стандартів у сфері опіки над дитиною.

Таким чином, закордонний досвід слугує дорожньою картою для трансформації вітчизняної системи від бюрократичної до проактивної та професійної. Він не лише вказує на методичне вдосконалення, але й наголошує на необхідності системних інвестицій у людський капітал (кваліфікацію соціальних педагогів) та гнучкість законодавства. Успішна інтеграція цих інновацій дозволить Україні мінімізувати ризики розпаду прийомних сімей та забезпечити дітям, позбавленим батьківського піклування, реальну можливість на психологічну реабілітацію та повноцінний розвиток у сімейному середовищі.

Список використаних джерел

1. Архипова С.П. Методи та технології роботи соціального педагога: навч. посіб. К. : Слово, 2011. 496с.
2. Батьківство в радість: тренінговий курс з формування батьківської компетентності / Програма "Родина для дитини" в Україні; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України ; Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді ; Державний ін-т розвитку сім'ї та молоді / Г.М. Лактіонова (авт.-упоряд.), І.Д. Зверєва (авт.-упоряд.). Вид. 2-ге, перер. і доп. К. : Фенікс, 2009. 360с.
3. Бевз Г.М. Ідентифікація термінів державної системи опіки над дітьми в Польщі та Україні. Соціальна робота в Україні: теорія і практика : [науково-методичний журнал]. ТОВ Видавництво «АспектПоліграф», 2009. № 2. С. 66 – 78.
4. Бевз Г.М. Сімейні форми опіки над дітьми в Польщі. Соціальна робота в Україні: теорія і практика : [науково-методичний журнал]. ТОВ Видавництво «Аспект-Поліграф», 2009. № 1. С. 126–132.
5. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. К.: Академвидав, 2014. 312 с.
6. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка та соціальна робота в сучасному освітологічному просторі [Електронний ресурс]. Освітологічний дискурс, 2011. № 1. С. 103–111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2011_1_12
7. Бутрин-Бока Н. Щодо питання про прийомну сім'ю: деякі правові аспекти. Актуальні проблеми правознавства. 2017. Вип. 3 (11). С. 111-116.
8. Вайнола Р.Х. Показники готовності молоді до створення сім'ї. Педагогіка формування творчої особистості у вищій та загальноосвітніх школах: зб. наук. пр.: за ред. Т.І. Сущенко. Вип. 48 (101). Запоріжжя: КПУ, 2016 р. 464 с.
9. Веретенко Т. Г. Вступ до спеціальності: соціальна педагогіка : навч. посіб. К. 2011. 124 с.
10. Грищенко С.В. Капська А.Й., Завацька Л.М. Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах. Навч. посіб. 2012. 248 с.

11. Європейська соціальна хартія (1961). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062
12. Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід категорій сімей та дітей. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 232с.
13. Конвенція ООН про права дитини (1989). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
14. Конвенція про захист дітей та співробітництво у питаннях міждержавного усиновлення (1993). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text
15. Косенко Н. П. Правові наслідки здійснення усиновлення. Митна справа. 2013. № 6 (90). Ч. 2. Кн. 1. С. 355-359.
16. Лактіонова Г. Партнерство навчальних закладів і родин: нові реалії і досвід. Рідна школа. 2016. № 7. С. 13-18.
17. Логвиненко Т., Логвиненко О. Особливості соціальної роботи та сучасних соціально-педагогічних технологій у скандинавських країнах URL: [Znpkhist_2016_12_21.pdf](#)
18. Про охорону дитинства. Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
19. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю. Закон України від 21 червня 2001 року № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>
20. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язані із захистом прав дитини. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>
21. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF#Text>
22. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи щодо соціальної роботи з сім'ями (1987). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_265#Text

23. Семигіна Т. Міжнародна соціальна робота: пріоритети та стандарти. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2021. 175 с.
24. Семигіна, Т.. Завдання соціальної роботи у контексті Цілей сталого розвитку. Цілі сталого розвитку: глобальні та національні виміри. Мат-ли міжнар.наук.-практ. конф. Київ: АПСВТ. 2017. С.138-141.
25. Семигіна, Т. Нові глобальні етичні принципи соціальної роботи. Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму, 1. 2019. С.70-85.
26. Семигіна, Т. Сучасна соціальна робота. Київ: АПСВТ. 2020.
27. Сімейний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
28. Сімейне право України: підручник: за заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзери. К.: Юрінком Інтер, 2016. 519 с.
29. Сімейне право України: навчальний посібник. Т. А. Кобзєва, В. С. Шапіро. Суми: Сумський державний університет, 2015. 90 с.
30. Синякова В.Б. Порівняльний аналіз виникнення та функціонування прийомної сім'ї та інших форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, у країнах Європейського Союзу й Україні. Габітус. Науковий журнал. Випуск 30. 2021. С.243-247.
31. Солоник М.Г., Капська А.Й., Пеша І.В., Міхєєва О.Ю. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями: навчально-методичний посібник. К.:Видавничий Дім «Слово». 2015. 328с.
32. Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (09 червня 2022 року, м. Суми). Суми: СумДПУ імені А. С.Макаренка, 2022. 326 с.
33. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології. З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. К. : Обнова Компані, 2017. 256 с.
34. Соціальна робота: реалії та перспективи : зб. наук. пр. Всеукр.наук.-практ. конф., присвяч. 110-річчю Полт. нац. пед. ун-та імені В. Г. Короленка, м.

Полтава, 9–10 трав. 2024 р. / за заг. ред. Н. О. Сайко, В. І. Березан. Полтава, 2024. 255 с.

35. Соціальна робота в Україні : навч. посібник / І. Д. Зверева, О. В.Безпалько, С. Я. Харченко та ін. ; за заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. К. : Науковий світ, 2003. 233 с.

36. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах : [методичний посібник] / І. Д. Зверева та ін. – К. : Держсоцслужба, 2006. 104 с.

37. Тімуш І. С., Тімуш Д. І., Поняття та проблематика прийомного виховання у сімейному праві України. Юридичний вісник 4 (49) 2018. С.146-150.

38. Харченко Ю. П. Особливості функціонування сімейних форм виховання в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2010. № 1. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2010_1_7.

39. Чернуха Н. Соціально-педагогічна робота в Україні: становлення, реалії, перспективи. Соціальна робота. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка 1(5). 2019. С. 37-40.

40. Чуйко О. В. Професійно-орієнтовані практики в підготовці соціальних педагогів в Україні. Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка, 2018. Вип. 24. Т. 2. С. 158–166.

41. Androff, D. (2016). Practicing rights: Human rights-based approaches to social work practice. New York: Routledge.

42. Berrick, J. D., Gilbert, N., & Skivenes, M. (Eds.). (2023). Oxford Handbook of Child Protection Systems. New York: Oxford University Press.

43. Berrick, J.D. (2018). The Impossible Imperative: Navigating the contested principles of child protection. New York: Oxford University Press.

44. Blaustein, M. E., & Kinniburgh, K. M. (2023). Comprehensive interventions to foster resilience in children with complex trauma. In S. Goldstein & R. B. Brooks (Eds.), Handbook of resilience in children (3rd ed., pp. 281–301). Springer Nature Switzerland.

45. D. Howe, R. Kohli, M. Smith, C. Parkinson, L. McMahon, R. Solomon, J. Simmonds, A. Cooper, J. Dutton, A. Fairtlough, J. Walsh. (2018). Relationship-based social work: Getting to the heart of practice. London, UK.
46. D. Howe. (2017) Child Abuse and Neglect: Attachment, Development and Intervention. Red Globe Press. London, UK.
47. Dominelli, L. (2010). Social Work in a Globalising World. Oxford: Polity Press. Hugman, R. (2010). Understanding International Social Work: A Critical Analysis. Basingstoke: Palgrave.
48. Howard, A. R., Parris, S. R., Nielsen, L. E., Lusk, R., Bush, K., Purvis, K. B., & Cross, D. R. (2014). Trust-based relational intervention®(TBRI®) for adopted children receiving therapy in an outpatient setting. *Child Welfare*, 93(5), 47-64.
49. Kim, J. S. (Ed.) (2014). Solution-focused brief therapy: A multicultural approach. (Vols. 1-0). SAGE Publications, Inc. URL: <https://doi.org/10.4135/9781483352930>